

Драган М. Тодоровић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департаман за социологију
Ниш (Србија)

УДК 316.723/.728(497.1)"20"(049.32)
784.4.071.2:929 Бајрамовић Ш.(049.32)
784.4(=214.58)(497.11)"19/20"(049.32)

Осврћи
Примљен 04/05/2019
Прихваћен 31/05/2019
doi: [10.5937/socpreg53-21540](https://doi.org/10.5937/socpreg53-21540)

ЈОШ ЈЕДНА ПРИЧА О (Б)ЛУЗЕРУ ЈУЖНЕ ПРУГЕ

(Драгољуб Б. Ђорђевић: *Пишао сам малој љужа: моја социолошка прича о Шабану Бајрамовићу*. Београд: Службени гласник, 2018, 334 стр.)

Сажетак: Шабан Бајрамовић јесте најплоднији и најзначајнији, а свакако и најславнији и најпопуларнији ромски певач, композитор и песник на просторима Балкана, крунисан титулом „цара” ромске музике. Он је и институција и аутентична културна вредност једне националне групе – Рома, који настављају борбу за достојанствено место под небеским сводом и у двадесет првом веку.

А о томе шта све треба учинити да би и постхумно остао оно за шта се изборио да буде за живота сведочи књига Драгољуба Б. Ђорђевића, нишког социолога религије и ромолога, под насловом „Пишао сам малог пужа (Моја социолошка прича о Шабану Бајрамовићу)” у издању Службеног гласника из Београда.

Кључне речи: Роми, Шабан Бајрамовић, цар ромске музике, социологија.

Прошле године навршила се деценија од смрти Шабана Бајрамовића, харизматског *цара* балканске ромске музике. Новински ступци изређани су и хвалоспеви умножени о певачу невероватног талента и гласа: „икона ромске музике”, „краљ ромског соула и блуза”, „најбољи блуз црног човека изван Америке”, „Нет Кинг Кол из Ниша”, „Боб Дилан и Џејмс Браун у једној особи”, „Дјук Елингтон и Френк Синатра у једноме” и сл. Укуцали се његово име и презиме на интернет претраживачима, потећи ће море интервјуа (Cartwright, 2005; Lusk, 2008), рецензија плоча (Bakalović i Hudelist, 1981), извештаја са најрепрезентативнијих светских концертних подијума (Kramer, 2006), импресивних изјава музичких угледника и уздаха одушевљених фанова.²

Те исте године кад нас је напустио, новинар и публициста Раде Вучковић Нишки (2008), угледни Ром са обале Нишаве, приредио је омалену књижицу „Краљ ромске песме (Други о Шабану Бајрамовићу)”, задржавши се на улози прилежног

¹ dragan.todorovic@filfak.ni.ac.rs

² Бележимо и професионално опремљене сајтове: <http://www.sabanbajramovic.com/>; <http://www.shabanology.com/>; <http://sabanbajramovic.calabashmusic.com/>; <http://www.mostarsevdahreunion.com>.

сакупљача свега оног што су други рекли и објавили о Шабијевој личности и делу. Моја је маленкост приређивачу скромно помогла пригодним предговором (Тодоровић, 2008).

Поводом тужне годишњице још један Нишлија се осмелио да направи омаж цењеном ромском уметнику, на крајње оригиналан начин повезујући кафанологију и ромологију, две своје велике љубави и академске инспирације.³ Ради се о Драгољубу Б. Ђорђевићу, универзитетском професору, нишком социологу религије и ромологу. Књигу „Питао сам малог пуџа (Моја социолошка прича о Шабану Бајрамовићу)” публиковао је прошле године у Б5 формату на 334 странице угледни српски издавач „Службени гласник” из Београда.

Поред *Увода*, *Дайумара* са важнијим годинама из Шабановог приватног и професионалног живота, *Селективне библиографије*, *Поџовора*, *Захвала*, *Литературе*, *Речника* мање познатих речи, израза и имена, *Именској рејистира*, *Сажетика* и *садржаја* на енглеском језику и *Белешке о ауџору* – књига има *дванаесет* целина: 1. Шабан у кабинету, 2. Кафански цар – од Џериме до Берлина, 3. Шабанови подсмевачи, 4. Цар и „академик”: Шабан и Брега, 5. Шабан и „онај” што ради „онај” фестивал, 6. Шабан међу величанствених сто – али и међу десет!, 7. Утихнуо „црни глас у белом оделу”, 8. Шабанов булевар и споменик, 9. Сарма збори о Шабану, 10. Шабанове залихе славе, 11. Шабан скрозиран кроз социолошко окно и 12. Десет есеја о Шабану. На крају, но нимало неважно: писано штиво прати диск са филмом о Шабану Бајрамовићу у издању и уз сагласност *Медија и реформ центира* из Ниша.

У *Уводном слову* описује нам аутор све неодумице које је имао око насловљавања публикације, начина ословљавања певача и његовом устоличењу као музикантског „цара”, а не „краља”, како се уобичајило у новинским освртима и колоквијалном говору. Представља нам, такође, и научни интерес да уради животну и професионалну сторију о највећем српском ромском певачу у социолошке и ромолошке корице, поред ниске постојећих белетристичких и журналистичких написа о најчешће контроверзним странама Шабановог живота. Сложен животопис и стваралаштво Шабаново аутор нам излаже на три нивоа, ослањајући се на методолошки приступ искуснијих истраживача: ниво *фасцинације* (преовлађујуће јавно мњење о личности или појави), ниво *разумевања* (прикупљање и сажимање многоструких примарних и секундарних извора и грађе о личности или појави) и ниво *њреношења знања* (лична интерпретација проистекла из бављења личношћу или конкретном појавом), све са циљем да скромно допринесе постојећој и будућој оставштини о ромском угледнику, али и прошири досадашње тематске домете домаће социологије и ромологије.

У поглављу *Кафански цар – од Џериме до Берлина* проговара се о Шабановим редовним наступима у „скрајнутим и ударним” нишким варошким бирџијама, бирџузима и меанама, најчешће добро финансијски подмазаним, али неретко и из чистог гушта када би, под утицајем добрих вибрација или на наговор пријатеља, забављао и себе и госте до у ситне ноћне сате. Управо су та „сјајна трећа места” и

³ Социолозима, и не само њима, нису промакле ауторове сродне монографије (Ђорђевић, 2010; 2012а; 2012б)

„социолошке лабораторије”, о којима проф. Ђорђевић збори и у другим својим кафанолошким књигама, била прилика да се расни кафански певач несметано представи у пуном сјају разноврсним гостима.

Кратким поглављем *Шабанови њодсмевачи* осврће се аутор на покушаје да се са ниподаштавањем збори о ромском етносу преко подругљивих примедби о њиховом физичком изгледу на омотницама плоча, најчешће од стране лажних душебрижника за судбину локалних идентитета, а да се при том занемарује њихов свеукупни допринос националној и светској културној баштини.

Контроверзе о сарадњи Шабана Бајрамовића и Горана Бреговића, фронтмена југословенског рок састава *Бијело дујме* и вође *Оркестра за свадбе и сахране*, биле су повод да се о овом сегменту певачевог музичког деловања напише засебно поглавље *Цар и „академик”: Шабан и Бреја*. Због тога што је небројено пута остао закинут, па и срамно покраден, за ауторска права над својим песмама, Шабан је знао да изнесе салве оптужби на рачун српских музичких и филмских угледника, најгласније у случају горепоменутог. Његову „Бела Мара” медијски ће прославити варијација „Месечина” из Кустуричиног филма „Подземље”, без икаквог указивања на Шабанову улогу, у виду плаћених тантијема или признавања коауторства. Но, у страну мичући суровост естраде када се угасе светла рефлектора, добрано је описаним проблемима допринео и јунак Ђорђевићеве књиге: у најмању се руку немарно односио према заштити сопственог ауторства, делом због неписмености, делом због више пута наглашаване разиграности и неукротивости његове природе, значајнији му је био хонорар у виду шуштећих новчаница него тамо некакви папири којима обавезује организаторе да дугорочно исплаћују права на испеване стихове. Придода ли се томе и танка граница између креативног стваралаштва, које често укључује варирање изворних тема и њихово претварање у конкретан културни допринос и, с друге стране, кршења ауторских права, испадало је да је приговоре за плагијаторство музичару светског гласа било тешко ваљано утемељити. Аутор, међутим, закључује да се сам Горан Бреговић никада није негативно изразио о Шабановом лику и делу, да је чак изражавао жал што сарадњу није покренуо много раније, а да се великим показао онда када је требало: финансијски је подржао подизање споменика певачу на нишавском кеју.

Целина *Шаби и „онај” шито ради „онај фестивал”* аргументовано проговара о везама ромског музичара и родног града, тачније нишког цез фестивала симболичног назива Нишвил. Једна страна приче прати напоре оснивача и утемељивача Ивана Благојевића да испочетка уопште приведи првака задимљених бирцуза цезерској смотри, а друга настојања да се примерено вреднује и угради Шабанов таленат у историју нишке музичке свечаности. Врхунили су у покретању фестивала посвећеног Шабану Бајрамовићу у амфитеатру на Нишавском кеју као увертира Нишвилу и додељивању награде *Nišville Grand Prix „Šaban Bajramović”* за фузију цеза са другим правцима почевши од 2006. године.

У поглављу *Шабан међу величанствених сито – али и међу десет!* чини се покушај објективног одмеравања доприноса Шабану Бајрамовићу на основу оцена датих из пера домаћих и иностраних писаца, новинара и музичких критичара, колико год је то њему самом за живота било неважно. У питању су објављене рецензије плоча, чији квалитет надалеко надвисује форму приказивања и које ау-

тор у целини ставља на увид читалаштву. Написима су придружене и информације о топ-листама које су уврстиле међу остале извођаче и Шабанову маленкост, попут оне америчког магазина Тајм о најбољим светским блузерима или Америчке асоцијације џезера о највећим џез певачима, иако нема поузданих писаних трагова о њиховом постојању. Високе позиције на поменутиим топ листама нису донеле посебну вајду самом певачу, али јесу каснијим настојањима добронамерника да се сумира и уоквири његов стваралачки опус, чему несумњиво припада и књига о којој данас иде реч.

Поглавље *Уџихнуо „црни џлас у белом оделу”* у целости је посвећено дешавањима око смрти и сахране Шабана Бајрамовића на нишком Новом градском гробљу. Ни чиновни комеморације и упока нису били поштеђени пропуста. Јесте тадашњи градоначелник Смиљко Костић примио чланове уже породице и бираним се речима опростио од музичког великана, јесте забележено присуство колега по микрофону (Бобан Марковић, Ацко Незировић, Жељко Самарџић), филмских стваралаца (Горан Паскаљевић), виђенијих Рома (Касум Цана, Драгољуб Ацковић, Раде Вучковић), али су изостали Горан Бреговић, Емир Кустурица и Иван Благојевић, чији су се судбине много пута преплитале са Шабановом, деценијама уназад. Уз ромску химну *Ђелем, џелем* испратио је *цара* до последњег боравишта оркестар Драгана Аметовића из Бојника, али су изостали у значајнијем броју међу више стотина суграђана баш његови сународници ромске националности. И не само то: запретила је да пукне брука и око подмиривања трошкова локалном јавно-комуналном предузећу, јер се новац тајновито задржао на жиро-рачунима локалних невладиних организација па су покренуте чаршијске приче о злоупотребама и превари.

Причу прати и прегршт колор фотографија које убедљиво илуструју још једну ауторову тезу, ону о преплитању политике и религије. До дана упока није се знало да ли ће покојник бити погребен на православном Новом градском гробљу или на муслиманском Циганском гробљу у Нишу. Градски оци су одлучили да то буде на православном гробљу, док је сахрањивање обављено мешањем православних и муслиманских обичаја, што је иначе честа пракса код Рома. Ни присуство београдског муфтије Мухамеда Јусуфспахића није могло то да спречи. Додатни утисак да је дошло до мешања политике и религије оставило је присуство двојице високих политичара: тадашњег председника Републике Србије Бориса Тадића – православца, и муслимана министра Расима Љајића. Такође је додатну политизацију и полемику изазвао новински извештај са сахране, који је за НИН написао знани српски писац Зоран Ђирић, а одговорио му на свој начин такође Нишлија Осман Балић, чији је отац био првоборац ромске еманципације у светским размерама, а овај је и сам већ увелико препознат као агилни ромски лидер средње генерације са запаженом улогом у европским органима и телима задуженим за интеграцију Рома.

У поглављу *Шабанов булевар и сџоменик* отворено се проговара у слици и речи о свим недоумицама које су пратиле сторију о Шабану после његове смрти. Уместо да преименовање незавршеног Јужног булевара у Булевар Шабана Бајрамовића посведочи о недвосмисленом мултикултурализму Трошаринаца са којима је Шабан делио земаљске дане, десило се да су почетне недоличне расправе прерасле у исказивање отвореног национализма и расизма према ромским суграђанима уопште и Шабану као појединцу. Наместо да се подиче његовом улогом у подизању

угледа народа коме је припадао, па и осталих Нишлија као суграђана, превагнуле су, у делу становништва, прозивке да је био „рђав домаћин, пијандура и коцкар”, а затим и несувисла брига о наметима који би их погодили променом имена булевара у виду замене личних исправа. Ни подизање скулптуре у Нишу цару ромске музике, испрва са идејом да се то оствари у самом градском центру, а касније на простору нишавског кеја, није прошло без узаврелих страсти и незадовољника у лику скинхед омладине и других вандала који су у више наврата скрнавили бисту и постамент шврљањем и поливањем бојом. Унеколико је свечаност откривања спомен-обележја испред некадашњег Дома младих 12. августа 2010. године показала да у Нишу има и поколења која су и те како свесна значаја Шабанове музике и симболике оваквог једног места у урбаној географији града на Нишави.

Сарма збори о Шабану кратко је, али злата вредно сведочанство Шабановог дугогодишњег пријатеља, али и сарадника у естрадним водама који је својевремено уметнику организовао концерте диљем земље и иностранства, а данас је менаџер угледног нишког састава *Црне мамбе*. Драгоцене су сећања господина Радише Сарића, међу суграђанима познатог по надимку Сарма, јер развејавају множину олаких квалификација којима су *цара* „частили” незнанци и површни познаваоци, све надајући се да ће се на тај начин делић његове славе „залепити” и за њих.

О покушајима реномираних извођача и бендова да се интерпретацијама Бајрамовићевих песама макар делићем одуже најславнијем ромском певачу и композитору за немерљив допринос у повезивању ромског и неромских народа путем уметности и музике сведочи поглавље *Шабанове залих славе*. Опробали су се у томе Дадо Топић, Бобан Марковић, Јосипа Лисац, Дарко Рундек, коначно и Ева Салин, америчка уметница која је 2016. године објавила албум *Лема, Лема* са препевима Шабанових композиција. Једнодневни или дводневни музички омаж, под насловом *River stage – Пројрам „Пријатљељи Шабану”*, приређује се од 2011. године пред почетак Нишвил цез фестивала. Заинтересовани читалац сазнаће и да Шабан Бајрамовић није аутор ромске химне *Белем, ђелем*, већ да ју је само прославио особеним извођењем двовековне молдавске мелодије коју прати текст Жарка Јовановића Јагдина из 1949. године, чувеног сремског виртуоза на балалајци, рођеног 1925. у Батајници, а преминулог 1984. у Паризу.

Шабан скрозиран кроз социолошко око непристрасан је ауторов покушај да, ослањајући се на разноврсну прикупљену грађу, финално социолошки растумачи феномен Шабан Бајрамовић. И то на врло особен начин: творећи речник појмова, подупрт архаизмима и локализмима, који каткад до парадокса разголићују уметникову личност у свим њеним сегментима. Давно смо се сагласили да је књишки јунак био вашарлија, кафанчерос, голооточанин, барбуташ, женољубац, ђозлуклија, кукулелек, задоцник и филмација, али нам је представљен и као добропамтило, штагмаст, кућеван, одважан, помагач, српски Ром и српски патриота. Сазнали смо и да није био буџетник и интережција, због чега су он и његова фамилија финансијски пострадали кад су га притисле болештине и немаштина, а сасвим сигурно никад није био калаштура и цигански жиголо.

Завршавамо приказивање социолошке приче о цару ромске песме неиздвојеном у засебан одељак, али важном социолошком интервенцијом Драгољуба Б. Ђорђевића. Прецизније, списком институционалних и ванинституционалних мера које

би ваљало предузети како би се сачувала, с једне стране, Шабанова заоставштина, а с друге, оригинално ромско културно наслеђе. Постројавају се у прозивци државно Министарство културе, град Ниш, Нишки културни центар, Нишвил цез фестивал и Национални савет ромске националне мањине. Нуде се на реализацију нове, али и много пута раније помињане идеје, као и формирано предлози научних посленика из академске сфере, попут залагања доцента Владимира Алексића са Филозофског факултета у Нишу за оснивањем *Музејско-исторјивачке јединице* ове високошколске јединице нишког Универзитета. Једино тако би Шабан Бајрамовић и постхумно остао оно за шта се изборио да буде за живота – *институција* и *ауθεν-тична културна вредност* једне националне групе – Рома, који настављају борбу за достојанствено место под небеским сводом и у двадесет првом веку.

Dragan M. Todorović¹
University of Nis
Faculty of Philosophy
Department of Sociology
Nis (Serbia)

**ANOTHER STORY ABOUT
ŠABAN BAJRAMOVIĆ – /B/LUESER FROM THE SOUTH SIDE**

(Dragoljub B. Djordjević: *I asked a little snail: my sociological story about Šaban Bajramović*. Belgrade: Službeni glasnik, 2018, 334 pp.)

(*Translation In Extenso*)

Abstract: Šaban Bajramović was the most fruitful and most important, and certainly most famous and most popular Romani singer, composer and poet in the Balkans, crowned with the title “Tsar” of Romani music. He also represents an institution and authentic cultural value of a national group - the Romani, who continue the struggle for a dignified place under the heavenly vault even in the twenty-first century.

The book by Dragoljub B. Djordjević, a Nišian sociologist of religion and a romologue, titled “I asked a little snail: my sociological story about Šaban Bajramović”, published by Službeni glasnik from Belgrade, testifies about what needs to be done so that he can posthumously retain what he had achieved in life.

Keywords: Romani, Šaban Bajramović, Tsar of Romani music, sociology.

Last year, a decade from the death of Šaban Bajramović, a charismatic Tsar of Balkan Romani music, came to an end. There were many newspaper articles praising the singer of incredible talent and voice: “icon of Romani music”, “king of Romani soul and blues music”, “best blues of a black man outside of America”, “Nat King Cole from Niš”, “Bob Dylan and James Brown in one person”, “Duke Ellington and Frank Sinatra in one” and the like. When his name and surname are searched on the Internet, there are a number of interviews (Cartwright, 2005; Lusk, 2008), record reviews (Bakalović and Hudelist, 1981), reports from the most prestigious world concert podiums (Kramer, 2006), impressive statements by reputable musicians and sighs of enthusiastic fans.²

¹ dragan.todorovic@filfak.ni.ac.rs

² We also note professional websites: <http://www.sabanbajramovic.com/>; <http://www.shabanology.com/>; <http://sabanbajramovic.calabashmusic.com/>; [http://www.mostarsevdahreunion.com.](http://www.mostarsevdahreunion.com/)

The same year when he left us, a journalist and publicist Rade Vučković Niški (2008), a distinguished Romani from the coast of Nišava, prepared a small book “The King of Romani Music (Others on Šaban Bajramović)”, taking the role of an eager collector of everything that others had said and published about Šabi’s personality and work. I humbly helped with a suitable foreword (Todorović, 2008).

On the occasion of the sad anniversary, another person from Niš wished to make a homage to the revered Romani artist, in an extremely original way, connecting tavernology and romology, two of his great loves and academic inspirations.³ This person is Dragoljub B. Djordjević, a university professor, a Nišian sociologist of religion and a romologist. The book “I asked a little snail (my sociological story about Šaban Bajramović)” was published last year in B5 format on 334 pages by a reputable Serbian publisher “Službeni glasnik” from Belgrade.

In addition to the *Introduction*, the *List of Dates* with important years from Šaban’s private and professional life, *Selective Bibliography*, *Afterword*, *Acknowledgment*, *Literature*, *Glossary* of lesser-known words, expressions and names, *Name Registry*, *Summary* and *Contents* in English and *Notes on the Author* - the book has twelve chapters: 1. Šaban in the cabinet, 2. The King of taverns- from Džerima to Berlin, 3. Scoffers of Šaban, 4. A Tsar and an “academician”: Šaban and Brega, 5. Šaban and “that guy” that works for “that” festival, 6. Šaban among the magnificent hundred - but also among the top ten!, 7. “The black voice in a white suit” has gone silent, 8. Šaban’s Boulevard and Monument, 9. Sarma speaks about Šaban, 10. Šaban’s stocks of glory, 11. Šaban observed through the sociological glass and 12. Ten essays on Šaban. Finally, but not less important: the written text is accompanied by a disc containing a film about Šaban Bajramović, published by and with the agreement of the Media and the Reform Center from Niš.

In the *Introduction*, the author describes all his doubts about the title of the publication, the way of addressing the singer and his enthronement as a musical “tsar” rather than a “king”, as was customary in newspaper reviews and colloquial speech. He also presents us with the scientific interest in framing the life and professional work of the greatest Serbian Romani singer in sociological and romological covers, in addition to the existing belletristic and journalistic books dealing mostly with controversial aspects of Šaban’s life. The author presents Šaban’s complex biography and creativity on three levels, relying on the methodological approach of experienced researchers: the level of *fascination* (the prevailing public opinion about a personality or phenomenon), the level of *understanding* (collecting and summarizing various primary and secondary sources and material about a personality or phenomenon) and the level of *knowledge transfer* (personal interpretation arising from studying a personality or specific phenomenon), with the goal of modestly contributing to the existing and future legacy of the reputable Romani artist, but also of extending the current thematic scope of domestic sociology and romology.

In the chapter *The King of taverns- from Džerima to Berlin*, he writes about Šaban’s regular performances in “marginal and popular” Nišian town taverns, usually well-paid,

³ Sociologists, and not only them, did not miss the author’s related monographs (Đorđević, 2010; 2012a; 2012b).

but often for pure pleasure under the influence of good vibrations or as a favor to friends, when he would entertain both himself and the guests until late at night. It is these “great third places” and “sociological laboratories”, of which prof. Djordjević also spoke in other tavernology books, that provided the opportunity for the great singer to present himself in the best light to various guests.

The short chapter about scoffers of Šaban is the author’s reference to attempts to talk down on the Romani ethnicity through mocking remarks about their physical appearance on record covers, most often by those who falsely care for the fate of local identities, while neglecting the overall contribution to the national and world cultural heritage.

The controversies over the cooperation between Šaban Bajramović and Goran Bregović, the frontman of the Yugoslav rock band *Bijelo Dugme* and the leader of the *Weddings and Funerals Orchestra* were the reason to write a separate chapter about this segment of the singer’s work - *A Tsar and an “academician”*: *Šaban and Brega*. Since he was not properly compensated many times, and he was also shamefully stolen from regarding copyrights for his songs, Šaban would often publicly accuse Serbian music artists and filmmakers, most loudly in the case of the abovementioned person. His song “Djeli Mara” was made famous by a variation “Mjesečina” (Moonlight) from Kusturica’s film “Underground”, without any acknowledgement of Šaban’s role in the form of paid royalties or recognition of co-authorship. However, aside from the harshness of showbusiness when the spotlights are off, the hero of Djordjević’s book himself contributed to the described problems: he treated the problem of protection of his own authorship recklessly, partly because of illiteracy, partly because of the playfulness and inviolability of his nature, he preferred the sound of cash, than some papers that obliged the organizers to pay the royalties in the long run. When the narrow boundary between creative work, which often involves variations of original themes and their conversion into a concrete cultural contribution, and copyright infringement is added to the picture, it was difficult to the famous musician to justify the complaints of plagiarism. The author, however, concludes that Goran Bregović himself has never negatively spoken about Šaban’s character and work, even expressing his regret that he had not initiated the cooperation much earlier and that he contributed when needed: he financially supported the building of a monument to a singer at the Nišava quay.

The chapter *Šaban and “that guy” that works for “that” festival* provides arguments about the connections between the Romani musician, his hometown and the Niš Jazz Festival with a symbolic name Nišville. One side of the story follows the efforts of the founder Ivan Blagojević to finally bring the champion of smoky taverns to the jazz festival, and the other follows efforts to properly evaluate and embody Šaban’s talent in the history of Niš music festival. They reached its peak in founding a festival devoted to Šaban Bajramović at the amphitheater in Nišava quay as an overture to Nišville and the awarding of the Nišville Grand Prix “Šaban Bajramović” for fusion of jazz with other music directions starting from 2006.

In the chapter - *Šaban among the magnificent hundred - but also among the top ten!*, there seems to be an attempt to objectively evaluate the contribution of Šaban Bajramović based on the assessments made by domestic and foreign writers, journalists and music critics, regardless of the fact that Šaban himself found this to be irrelevant. These are published reviews of the records, whose quality far outweighs the form of presentation and

which the author presents in their entirety to the reader. The articles also include information on top lists which included Šaban, among other performers, such as the list of the world's best blues musicians by the American magazine *Time* or the list of the greatest jazz singers by the American Jazz Foundation, although there are no reliable written traces of their existence. High positions on the aforementioned top lists did not bring special benefit to the singer himself, but they did to later attempts of well-intentioned people to summarize and frame his creative opus, this book being one such attempt.

The chapter "*The black voice in a white suit*" has gone silent is entirely dedicated to the events surrounding the death and funeral of Šaban Bajramović at the Niš New Cemetery. Not even the commemoration service and the funeral were spared of oversights. The Mayor at the time, Smiljko Kostić, received the members of his close family and said goodbye to the music giant with well-chosen words, many of his colleagues by microphone were present (Boban Marković, Acko Nezirović, Željko Samardžić), filmmakers (Goran Paskaljević), as well as prominent Romani (Kasum Cana, Dragoljub Acković, Rade Vučković), but Goran Bregović, Emir Kusturica and Ivan Blagojević, whose fate had intertwined with Šaban's many times, were absent. With the Romani anthem, *Djelem, djelem*, the *Tsar* was escorted to his final resting place by Dragan Ametović's orchestra from Bojnik, however, among several hundred fellow citizens who attended the funeral, his fellow Romani were not present in substantial numbers. Not only that: there was a threat of embarrassment regarding the fees to the local public utility company which handled the burial, because the money was secretly kept on the accounts of local NGOs, so the stories about abuses and fraud were launched.

The story is accompanied by many color photographs that convincingly illustrate another author's thesis, the one about the interconnection of politics and religion. By the day of the funeral, it was not known whether the deceased would be buried in the Orthodox New Cemetery or in the Muslim Gypsy Cemetery in Niš. City officials decided that it should be in the Orthodox cemetery, while the funeral service was performed by mixing Orthodox and Muslim customs, which is common practice with Romani population. Not even the presence of the Belgrade Mufti Muhamed Jusufspahić could prevent that. The additional impression that there was an connection between politics and religion was left by the presence of two senior politicians: the Serbian President at the time, Boris Tadić – an Orthodox Christian, and a Muslim minister, Rasim Ljajić. Also, additional politicization and controversy was caused by a news report from the funeral, written by a famous Serbian writer Zoran Ćirić for NIN, to which a response came from Osman Balić, also from Niš, whose father was the champion of Romani emancipation on a world scale, and who is himself recognized as an agile Romani mid-generation leader with a remarkable role in European bodies in charge of Romani integration.

The chapter *Šaban's Boulevard and Monument* openly speaks, in photographs and words, about all the doubts that followed the story of Šaban after his death. Instead of renaming the unfinished South boulevard to the Boulevard of Šaban Bajramović, which would testify about a definite multiculturalism of the residents of Trošarina with whom Šaban shared his earthly days, the initial debates turned into a manifestation of open nationalism and racism towards Romani fellow citizens in general and Šaban as an individual. Instead of being proud of his role in raising the reputation of the people he belonged to, as well as other Niš residents, in part of the population there were dominant beliefs

about him as “a bad host, a drunkard and a gambler”, and then also a concern about the financial costs of changing the name of the boulevard in the form of replacement fees for personal documents. Not even raising the monument to the Tsar of Romani music in Niš, at first with the idea for it to be located in the city center itself, and later in the area of the Nišava quay, passed without brazen passions and dissatisfaction of skinhead youth and other vandals who repeatedly vandalized the monument with spray and cans of paint. The ceremony of unveiling the monument in front of the former Youth Center on August 12, 2010 showed that there are also generations in Niš who are aware of the significance of Šaban’s music and the symbolism of such a place in the urban geography of the city on the Nišava river.

Sarma speaks about Šaban is a short, but gold-worthy testimony of Šaban’s long-time friend and associate in showbusiness, who once organized his concerts throughout the country and abroad, and who is the manager of a reputable Nišian band *Crne mambe* (Black Mambas) today. The memories of Mr. Radiša Sarić, known for the nickname Sarma, are precious because they divulge the plethora of qualifications that the Tsar was attributed to by strangers and superficial acquaintances, all hoping that part of his fame would “stick” for them as well.

The attempts of renowned performers and bands to pay tribute to the most famous Romani singer and composer for his immeasurable contribution to connecting Romani and non-Romani people through art and music through their interpretations of Bajramović’s songs are discussed in the chapter *Šaban’s stocks of glory*. These were Dado Topić, Boban Marković, Josipa Lisac, Darko Rundek, and finally Eva Salin, an American artist who published the album *Lema, Lema* with interpretations of Šaban’s compositions in 2016. A one-day or two-day musical homage under the name *River stage – Friends for Šaban* has been taking place since 2011, before the start of the Nišville Jazz Festival. An interested reader will find out that Šaban Bajramović was not the author of the Romani hymn *Djelem, djelem*, but that he only made it famous through a special performance of a two-century-old Moldavian melody accompanied by the lyrics written by Žarko Jovanović Jagdina in 1949, a famous Srem balalaika virtuoso, born in 1925 in Batajnica, died in 1984 in Paris.

Šaban observed through the sociological glass is the author’s attempt to provide a final sociological interpretation of the phenomenon Šaban Bajramović, with the help of a variety of collected material. In a very special way: creating a dictionary of concepts, supported by archaisms and localisms, which sometimes revealed the artist’s personality in all its segments to paradox. We had long agreed that the book hero was a fair market performer, a tavern lover, a Goli Otok prisoner, a womanizer, a glasses-wearer, a lamenter, a late-comer and a filmmaker, but he was also presented to us as being good-hearted, stubborn, humble, brave, willing to help, a Serbian Romani and a Serbian patriot. We found out that he did not work solely for money or interests, because of which he and his family became financially deprived under illness and poverty, and he certainly was not a dirty gipsy or a gypsy gigolo.

We finish the presentation of the sociological interpretation of the Tsar of Romani music with an important sociological intervention by Dragoljub B. Djordjević, not placed into a separate chapter, but still very important. More precisely, there is a list of institutional and non-institutional measures that should be undertaken in order to preserve Šaban’s

legacy, on the one hand, and on the other hand, the original Romani cultural heritage. The list includes the Ministry of Culture, the city of Niš, the Niš Cultural Center, the Nišville Jazz Festival and the National Council of the Roma National Minority. Old and new ideas are offered for realization, as well as formed proposals of scientists from the academic sphere, such as the efforts of the assistant professor Vladimir Aleksić from the Faculty of Philosophy in Niš to establish the *Museum-Research Unit* at this higher education institution of the University of Niš. Only then would Šaban Bajramović posthumously remain what he had achieved to be in life - an *institution* and an *authentic cultural value* of a national group - the Romani, who continue to fight for a dignified place under the heavenly vault even in the twenty-first century.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Bakalović, R., Hudelist, D. (1981, May 23). Listen to me, people. *Start*, 52–55. [in Croatian]
- Vučković-Niški, R. (ed, 2008). *The King of Romani Music (Others on Šaban Bajramović)*. Niš: Punta. [in Serbian]
- Đorđević, D. B. (2010) *On horseback with a laptop in the saddlebag (Introduction to Romany Studies)*. Novi Sad: Prometej; Niš: Mašinski fakultet Univerziteta u Nišu
- Đorđević, D.B. (2012a). *Speak tavern Džerima (a tavern on the outskirts and its surroundings)*. Beograd: Službeni glasnik; Niš: Mašinski fakultet Univerziteta u Nišu
- Đorđević, D. B.(eds, 2012b). *Tavernology*. Belgrade: Službeni glasnik. [in Serbian]
- Cartwright, G. (2005). *Princes Amongst Men: Journeys with Gypsy Musicians*. London: Serpent's Tail.
- Kramer, D. (2006). The black voice in a white suit. *Vreme*, no. 833. [in Serbian]
- Lusk, J. (2008, June 12). Šaban Bajramović: 'Gypsy king' of Serbia. *Independent*.
- Todorović, D. (2008). Šaban Bajramović – (B)Lueser from the South Side. In R. Vučković-Niški (ed) *The King of Romani Music (Others on Šaban Bajramović)*. 97–103. Niš: Punta. [in Serbian]